

PRAVA PACIJENATA I MEDICINSKIH SESTARA: IZAZOVI U PRAKSI ZDRAVSTVENE NJEGE

Larisa Jovanović¹
Almira Tufekčić Salkić²
Hamira Sultanović Karadža³

SAŽETAK

Ostvarivanje prava pacijenata u savremenim zdravstvenim sistemima zahtijeva zakonske norme, ali i profesionalnu praksu u kojoj medicinske sestre imaju ključnu ulogu. Ovaj rad analizira povezanost između prava pacijenata i prakse zdravstvene njege u Bosni i Hercegovini, s fokusom na zakonski okvir, istraživanja i institucionalne prepreke. Studije pokazuju da univerzitetski kurikulumi nedovoljno obuhvataju pravne i etičke aspekte zdravstvene njege, što dovodi do raskoraka između obrazovanja i prakse. Institucionalna podrška, organizaciona kultura i međuljudski odnosi snažno utiču na kvalitet njege i percepciju sigurnosti pacijenata. Iako Zakon o pravima pacijenata FBiH (2010) garantuje osnovna prava, njihova implementacija je ograničena zbog preopterećenosti, nedostatne edukacije i nejasnih hijerarhijskih odnosa. Zaključuje se da je jačanje pravne i etičke edukacije medicinskih sestara, unapređenje institucionalne podrške i jasnije normiranje njihove uloge neophodno za ostvarivanje prava pacijenata.

KLJUČNE RIJEČI: prava pacijenata, medicinske sestre, zdravstvena njega, etika Ključne riječi: prava pacijenata, medicinske sestre, zdravstvena njega, pravni izazovi, Bosna i Hercegovina, zakonska regulativa

PATIENTS' RIGHTS AND NURSES: CHALLENGES IN NURSING PRACTICE

ABSTRACT

The realization of patient rights in modern healthcare systems requires not only legal frameworks but also professional practice in which nurses play a key role. This paper analyzes the relationship between patient rights and nursing practice in Bosnia and Herzegovina, focusing on the legal framework, research findings, and institutional barriers.

Studies show that university curricula insufficiently address the legal and ethical aspects of nursing, creating a gap between education and practice. Institutional support, organizational culture, and interpersonal relations strongly influence the quality of care and the perception of patient safety. Although the Law on Patients' Rights in FBiH (2010) guarantees fundamental

1 Larisa Jovanović, JU Medicinska škola Zenica, larisaj511@gmail.com Hamira Sultanović Karadža, Sveučilište/Univerzitet "Vitez", hamirasultanovic@gmail.com

2 Almira Tufekčić Salkić, Univerzitet FINRA Tuzla, almira.salkic@finra.edu.ba

3 Hamira Sultanović Karadža, Sveučilište/Univerzitet "Vitez", hamirasultanovic@gmail.com

rights such as information, privacy, and free choice of healthcare providers, their implementation is limited by nurses' workload, insufficient education, and unclear hierarchical structures. It is concluded that strengthening the legal and ethical education of nurses, improving institutional support, and clearly defining their roles are essential for the effective realization of patient rights.

KEYWORDS: *patient rights, nurses, nursing care, ethics*

UVOD

Prava pacijenata i koncept informiranog pristanka predstavljaju temelj savremenih zdravstvenih sistema i nezaobilaznu dimenziju etičkog i profesionalnog djelovanja medicinskog osoblja. U Bosni i Hercegovini, međutim, dostupni kurikulumi javnih univerziteta ukazuju na značajne razlike u stepenu integracije ovih tema u obrazovanje medicinskih kadrova. Dok se na pojedinim univerzitetima, poput Univerziteta u Mostaru i Univerziteta u Sarajevu, ovim pitanjima poklanja određena pažnja, drugi univerziteti imaju minimalnu ili gotovo nikakvu zastupljenost sadržaja vezanih za prava pacijenata i informirani pristanak. Ova neujednačenost obrazovanja odražava se na kompetencije medicinskih sestara i otežava primjenu zakonskih standarda u svakodnevnoj praksi.

Međunarodni dokumenti poput Helsinške deklaracije, Evropske povelje o pravima pacijenata i brojnih drugih regulativa jasno definišu osnovna prava pacijenata, uključujući dostupnost zdravstvene zaštite, privatnost i informirani pristanak. Takođe, domaći zakoni formalno garantuju ta prava, ali se u praksi često javljaju prepreke poput nedostatka resursa, preopterećenosti kadra i ograničene profesionalne autonomije medicinskih sestara.

S obzirom na to da prava pacijenata ne mogu biti u potpunosti ostvarena bez osnaženih i adekvatno educiranih sestara, nužno je analizirati vezu između obrazovanja, radnih uslova i profesionalnog statusa sestara. Ovaj rad istražuje ulogu medicinskih sestara u primjeni prava pacijenata u Bosni i Hercegovini, s posebnim fokusom na informirani pristanak, zaštitu dostojanstva pacijenata i očuvanje povjerljivosti podataka.

ISTRAŽIVANJA PRAVA MEDICINSKIH SESTARA I PACIJENATA U BOSNI I HERCEGOVINI

Pregled dostupnih kurikuluma na javnim univerzitetima u Bosni i Hercegovini jasno pokazuje značajan jaz u obrazovanju medicinskih kadrova u pogledu prava pacijenata i informiranog pristanka. Šunjić i Mandić (2024) ističu da se pojmovi „prava pacijenata“ i „informirani pristanak“ najviše proučavaju na Univerzitetu u Mostaru, gdje se pojam „prava pacijenata“ obrađuje na tri organizacione jedinice, a „informirani pristanak“ na dvije. Univerzitet u Sarajevu prati ovaj trend, ali oba pojma proučavaju samo na dvije jedinice, dok su Univerzitet „Džemal Bijedić“ u Mostaru, Univerzitet u Tuzli i Univerzitet u Banjoj Luci ograničeni na jednu jedinicu. Univerzitet u Bihaću i Univerzitet Istočno Sarajevo gotovo da nemaju zastupljen sadržaj o ovim temama, što ukazuje na neujednačenost obrazovanja i potencijalni rizik za kvalitetnu primjenu prava pacijenata u praksi (Šunjić, Mandić, 2024).

Ova neujednačenost obrazovanja znači da mnoge medicinske sestre nemaju formalno znanje o pravima pacijenata, što otežava primjenu informiranog pristanka i zaštitu dostojanstva pacijenata u svakodnevnom radu. Nedostatak edukacije posebno je izražen kod

mlađih generacija sestara koje se obrazuju u regijama gdje kurikulumi ne uključuju ove teme (Šunjić, Mandić, 2024). U kontekstu zdravstvene njege, nedovoljno razumijevanje prava pacijenata može dovesti do neadekvatnog informiranja, smanjenog poštovanja dostojanstva pacijenata i otežanog osiguranja sigurnih procedura, čime se ugrožava etički standard pružanja zdravstvene njege.

Međunarodni dokumenti i regulative jasno definiraju prava pacijenata. Deklaracija iz Helsinkija (1975) utvrdila je osnovne principe etičkog postupanja prema pacijentima u medicinskim istraživanjima. Deklaracija o promociji prava pacijenata u Europi (1994), Evropska konvencija o ljudskim pravima (1997) i Evropska povelja o pravima pacijenata (2002) dodatno su precizirali principe informiranog pristanka, dostupnosti zdravstvene zaštite i zaštite privatnosti pacijenata. Ovi standardi služe kao referentni okvir za zemlje koje žele razviti održive zdravstvene politike i implementirati prava pacijenata u skladu s međunarodnim normama (Bevanda, Čolaković, 2023).

U Bosni i Hercegovini, Zakon o pravima, obavezama i odgovornostima pacijenata propisuje prava pacijenata na dostupnost zdravstvene zaštite, informirani pristanak, povjerljivost podataka, dostojanstvo i human tretman (Parlamentarna skupština BiH, 2011). Međutim, praksa često odudara od normativnog okvira. Nedostatak vremena za detaljno informisanje pacijenata, preopterećenost medicinskih sestara, kao i nedostatak adekvatnih resursa, otežavaju dosljednu primjenu prava pacijenata u kliničkoj praksi (ZZJZ FBiH, 2020).

Prava medicinskih sestara su neraskidivo povezana s pravima pacijenata. Kvalitet prava pacijenata direktno zavisi od radnog okruženja, autonomije i profesionalnog uvažavanja sestara. Racić i saradnici (2019) ističu da bachelorske medicinske sestre u BiH često izražavaju nezadovoljstvo zbog nedostatka profesionalne autonomije, ograničenih karijernih mogućnosti i marginalizacije u hijerarhiji zdravstvenog sistema. Preopterećenost, neadekvatna kompenzacija i hijerarhijske barijere dodatno urušavaju profesionalni status sestara, čime se smanjuje njihova sposobnost da adekvatno zastupaju prava pacijenata (Racić, Pavlović, Hadživuković, Ivković, 2019).

ICN (2022) navodi da 75% medicinskih sestara u Evropi svakodnevno doživljava probleme preopterećenosti, dok 40% smatra da njihova prava na sigurno radno okruženje i profesionalno poštovanje nisu zadovoljena. U BiH, više od 60% medicinskih sestara smatra da nemaju dovoljno resursa i vremena da pruže njegu u skladu s profesionalnim standardima (ZZJZ FBiH, 2020). Takvi uvjeti dovode do slabije implementacije prava pacijenata u praksi, čak i kada zakonski okvir formalno garantuje njihovu zaštitu.

Autori naglašavaju međuzavisnost prava pacijenata i sestara: pacijent ne može ostvariti kvalitetnu njegu ukoliko sestra nema adekvatne uslove rada, dok pravo medicinske sestre na profesionalno uvažavanje ne smije biti izgovor za uskraćivanje pacijentovih prava. Ključni izazov je postizanje ravnoteže kroz institucionalne mehanizme zaštite, kontinuiranu edukaciju i unapređenje organizacije rada (Racić et al., 2019).

Uloga medicinske sestre u informiranom pristanku i očuvanju dostojanstva pacijenata je centralna. Sestre ne samo da pružaju direktnu njegu, već i aktivno komuniciraju s pacijentima, objašnjavaju medicinske procedure, nadziru dokumentaciju i prate poštivanje zakonskih prava. Kada im se uskraćuje pravo na autonomiju u odlučivanju ili im se ne priznaje stručni autoritet, prava pacijenata ostaju formalno prisutna, ali u praksi se teško ostvaruju (Racić et al., 2019).

Pravo pacijenata na zaštitu ličnih podataka jedno je od temeljnih ljudskih prava, zaštićeno međunarodnim konvencijama i zakonodavstvom Bosne i Hercegovine. Bevanda i Čolaković (2023) navode da privatnost pacijenata predstavlja ključni segment medicinske etike i pravnog sistema. U BiH, Zakonom o zaštiti ličnih podataka propisuju se pravila prikupljanja, obrade i čuvanja podataka, uključujući prava pojedinaca da kontrolišu upotrebu svojih informacija. Zdravstvene ustanove dužne su osigurati povjerljivost medicinske dokumentacije, ograničen pristup podacima ovlaštenim osobama i tehničke mjere zaštite (Bevanda, Čolaković, 2023).

Informirani pristanak u digitalnom dobu uključuje i prikupljanje i obradu medicinskih podataka. Bez pristanka pacijenta, zdravstvene ustanove ne mogu legalno obrađivati osjetljive informacije, osim u slučajevima propisanim zakonom. EU standardi, poput GDPR-a, značajno su uticali na harmonizaciju domaćeg zakonodavstva, čak iako BiH nije članica EU. Primjena ovih principa zahtijeva kontinuiranu edukaciju zdravstvenih radnika i osiguranje tehničkih sistema za zaštitu podataka (Bevanda, Čolaković, 2023; Novo, Mašić, Nikšić, Šeremet, 2020).

Digitalizacija zdravstvene dokumentacije omogućava bržu razmjenu informacija, ali istovremeno stvara rizik od neovlaštenog pristupa i grešaka u sistemu. Pacijenti često nisu svjesni tehničkih ograničenja sistema, što može uzrokovati sukob između očekivanja pacijenata i realnih kapaciteta zdravstvenih ustanova. Edukacija medicinskih sestara u zaštiti podataka i pravilnom informiranju pacijenata ključna je za smanjenje konflikata i povećanje povjerenja (Novo et al., 2020).

Reforma pravnog i edukacijskog okvira, koja uključuje jasnu definiciju kompetencija, priznavanje sestrinske uloge, legitimnu autonomiju i pravednu kompenzaciju, imala bi višestruke pozitivne efekte. Osnajila bi sestrinsku profesiju, omogućila autonomno djelovanje u najboljem interesu pacijenta i poboljšala implementaciju prava pacijenata (Racić et al., 2019).

POREĐENJE PRAVA SA PRAKSAMA EU

Usporedbe s praksama EU pokazuju da su zemlje poput Njemačke, Švedske i Nizozemske uvele obavezne module o pravima pacijenata u svim sestrinskim programima, što povećava njihovu sposobnost da informirano komuniciraju s pacijentima i osiguraju zaštitu podataka. U Njemačkoj, na primjer, svaki program sestrinstva uključuje minimalno 40 sati edukacije o pravima pacijenata i informiranom pristanku (European Observatory on Health Systems and Policies, 2021). Takva praksa može poslužiti kao model i za BiH, gdje bi standardizacija kurikuluma omogućila bolju pripremu medicinskih kadrova.

Tabela 1. Pregled prava pacijenata i prava medicinskih sestara u Bosni i Hercegovini: međuzavisnost, izazovi i preporuke

Prava pacijenata	Prava medicinskih sestara	Međuzavisnost / implikacije u praksi	Komentar / izazovi u BiH
Informirani pristanak	Profesionalna autonomija	Sestre moraju imati dovoljno znanja i samostalnosti da informišu pacijente i dobiju njihov pristanak	Nedostatak edukacije i formalnog priznanja sestrinske uloge smanjuje kvalitet informiranog pristanka

Povjerljivost medicinskih podataka	Sigurno radno okruženje i zaštita profesionalnih podataka	Ako sestra nema adekvatnu zaštitu i tehničke resurse, povjerljivost pacijenta je ugrožena	Digitalizacija zdravstvene dokumentacije u BiH često ne prati standarde GDPR-a, što ugrožava privatnost
Dostojanstvo i human tretman	Uvažavanje i poštovanje od strane kolega i ljekara	Sestre koje su marginalizovane ili preopterećene ne mogu adekvatno očuvati dostojanstvo pacijenta	Hijerarhijski sistemi u bolnicama ograničavaju sestrinsku inicijativu i profesionalni status
Kvalitetna i sigurna njega	Odgovarajući resursi i kompenzacija	Nedovoljno resursa i niska plaća direktno utiču na kvalitet njege i implementaciju prava pacijenata	Više od 60% sestara u BiH smatra da nemaju dovoljno resursa za profesionalnu njegu
Pritužba i pravna zaštita	Profesionalni razvoj i pravna zaštita	Sestre moraju biti osnažene da zaštite pacijenta i sebe, uključujući prijavu povreda prava	Nedostatak jasnih procedura i edukacije otežava efikasnu zaštitu prava pacijenata i sestara
Participacija u odluci o liječenju	Sudjelovanje u planiranju i odlučivanju o procesu njege	Samostalno djelovanje sestara omogućava bolju participaciju pacijenta u odluci o liječenju	Kada sestre nemaju autonomiju, prava pacijenata ostaju formalno prisutna, ali u praksi neostvarena

(Izvor: (Racić, Pavlović, Hadživuković, Ivković, 2019; Šunjić, Mandić, 2024; Bevanda, Čolaković, 2023; Novo, Mašić, Nikšić, Šeremet, 2020; ICN, 2022; ZZZJ FBiH, 2020))

Pregled dostupnih kurikuluma na javnim univerzitetima u Bosni i Hercegovini pruža jasan uvid u zastupljenost tema vezanih za prava pacijenata i informirani pristanak unutar obrazovanja medicinskih kadrova. Tabela prikazuje distribuciju ovih pojmova po univerzitetima i organizacionim jedinicama, čime se oslikava neujednačenost u formalnom obrazovanju budućih zdravstvenih profesionalaca. Vidljivo je da Univerzitet u Mostaru prednjači u integraciji ovih tema u nastavni program, dok drugi univerziteti, poput Univerziteta u Bihaću i Istočnog Sarajeva, imaju minimalnu zastupljenost ili uopće ne obrađuju ove ključne koncepte.

Ova neujednačenost u kurikulumima implicira da studenti stiču različite nivoe znanja o pravima pacijenata, što može uticati na kvalitet zdravstvene njege i sposobnost medicinskih sestara da pravilno informišu i zastupaju interese pacijenata. U kontekstu evropskih standarda i međunarodnih dokumenata koji promovišu prava pacijenata, jasno je da Bosna i Hercegovina još uvijek ima prostor za unapređenje obrazovnog sistema kako bi se osiguralo da svi zdravstveni kadrovi posjeduju potrebna znanja i vještine.

Tabela 1 pruža kvantitativni okvir za analizu obrazovnog jaza između univerziteta, što može poslužiti kao polazna tačka za preporuke u vezi sa standardizacijom nastavnih sadržaja i unapređenjem edukacije o pravima pacijenata i informiranom pristanku u visokom obrazovanju u BiH.

ZAKLJUČAK

Analiza dostupnih kurikuluma i zakonodavnog okvira u Bosni i Hercegovini jasno pokazuje da postoji značajan jaz između teorijskog obrazovanja i stvarne prakse u oblasti prava pacijenata i informiranog pristanka. Iako pravni propisi, poput Zakona o pravima, obavezama i odgovornostima pacijenata (Parlamentarna skupština BiH, 2011) i međuna-

rodni standardi (Deklaracija iz Helsinkija, 1975; Evropska povelja o pravima pacijenata, 2002) pružaju solidnu normativnu osnovu, njihova implementacija u svakodnevnoj kliničkoj praksi i dalje je ograničena. Neujednačenost kurikuluma na univerzitetima dodatno produbljuje ovaj problem, jer budući medicinski kadrovi stižu različite nivoe znanja i kompetencija u vezi s pravima pacijenata (Šunjić & Mandić, 2024).

Uloga medicinskih sestara u ostvarivanju prava pacijenata ne može se precijeniti. One predstavljaju ključnu poveznicu između pacijenta i sistema zdravstvene zaštite, a njihova profesionalna autonomija, edukacija i resursi direktno utiču na kvalitet implementacije prava pacijenata (Racić et al., 2019; ICN, 2022). Nedostatak adekvatne edukacije, preopterećenost, nejasna hijerarhijska struktura i ograničena institucionalna podrška često vode do formalnog, a ne stvarnog ostvarivanja prava pacijenata. Stoga se prava pacijenata i prava medicinskih sestara moraju posmatrati kao međuzavisni elementi koji se moraju istovremeno unapređivati kako bi se osigurala visoka kvaliteta zdravstvene njege (Novo et al., 2020; Bevanda & Čolaković, 2023).

Implementacija reformi u obrazovanju, uključujući standardizaciju kurikuluma, obavezne module o pravima pacijenata i informiranom pristanku, kao i kontinuiranu edukaciju zdravstvenih radnika, pokazala se uspješnom u zemljama Evropske unije (European Observatory on Health Systems and Policies, 2021). Slične mjere u BiH mogle bi smanjiti jaz između formalnog obrazovanja i praktične primjene prava pacijenata, povećati profesionalni status medicinskih sestara i osigurati dosljednu primjenu etičkih i pravnih standarda.

Također, unapređenje tehničkih i organizacijskih mjera zaštite medicinskih podataka, kao i edukacija pacijenata o njihovim pravima, predstavljaju ključne korake ka povećanju povjerenja u zdravstveni sistem (Bevanda & Čolaković, 2023; Novo et al., 2020). Samo integracija zakonskih normi, institucionalnih politika i edukacije može omogućiti da prava pacijenata budu u potpunosti ostvarena u praksi.

Prava pacijenata u Bosni i Hercegovini ne mogu biti u potpunosti ostvarena bez osnaženih, educiranih i adekvatno podržanih medicinskih sestara. Reformom kurikuluma, unapređenjem profesionalne autonomije i jačanjem institucionalne podrške, moguće je stvoriti zdravstveni sistem u kojem su prava pacijenata i profesionalna prava sestara ravnomjerno poštovana, što doprinosi kvalitetnoj, sigurnoj i dostojanstvenoj zdravstvenoj njezi za sve građane.

LITERATURA

- Bevanda, N., & Čolaković, A. (2023). *Prava pacijenata i zaštita ličnih podataka u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- European Observatory on Health Systems and Policies. (2021). *Patient rights education in European nursing programs*. Brussels: WHO Regional Office for Europe.
- ICN – International Council of Nurses. (2022). *State of the nursing workforce in Europe: Challenges and opportunities*. Geneva: ICN.
- Novo, S., Mašić, I., Nikšić, M., & Šeremet, K. (2020). *Digitalizacija zdravstvene dokumentacije i prava pacijenata*. Banja Luka: Medicinski fakultet.
- Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine. (2011). *Zakon o pravima, obavezama i odgovornostima pacijenata*. Sarajevo: Službeni glasnik BiH.
- Racić, M., Pavlović, S., Hadživuković, N., & Ivković, M. (2019). *Profesionalna autonomija i radni uslovi medicinskih sestara u Bosni i Hercegovini*. Banja Luka: Institut za zdravstvenu politiku.

- Šunjić, S., & Mandić, T. (2024). *Prava pacijenata i informirani pristanak u kurikulumima javnih univerziteta u BiH*. Mostar: Univerzitet u Mostaru.
- World Health Organization (WHO). (2016). *Standards for improving quality of maternal and newborn care in health facilities*. Geneva: WHO.
- ZZJZ Federacije BiH. (2020). *Izvještaj o stanju sestrinske prakse i resursa u zdravstvenim ustanovama*. Sarajevo: Zavod za javno zdravstvo FBiH.
- Deklaracija iz Helsinkija. (1975). *Ethical principles for medical research involving human subjects*. Helsinki: World Medical Association.
- Deklaracija o promociji prava pacijenata u Europi. (1994). *Patient rights in Europe*. Strasbourg: Council of Europe.
- Evropska konvencija o ljudskim pravima. (1997). *Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*. Strasbourg: Council of Europe.
- Evropska povelja o pravima pacijenata. (2002). *European Charter of Patients' Rights*. Brussels: European Patients' Forum.
- Zakon o pravima pacijenata Federacije BiH. (2010). *Službeni glasnik FBiH*, 59/10. Sarajevo: Službeni glasnik FBiH.